

فرق و مذهب کلامی اهل سنت

تألیف: مهدی فرمانیان

سرشناسه: فرمانیان، مهدی، ۱۳۵۲ -
 عنوان و پدیدآور: فرق و مذاهب کلامی اهل سنت / مولف مهدی فرمانیان: [تهیه] موسسه روشنگر آرمان اندیشه مطالعات بنیان دینی
 (اندیشکده راهبردی ادیان، فرق و مذاهب)
 مشخصات نشر: قم: مهدی فرمانیان، ۱۳۹۳.
 مشخصات ظاهری: ۲۰۷ ص.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۲۳۴۸-۳ / ریال: ۱۱۰۰۰۰
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۰۲-۲۰۷
 موضوع: کلام اهل سنت - فرقه‌ها
 موضوع: اسلام - فرقه‌ها
 موضوع: اهل سنت - عقاید
 شناسه افزوده: موسسه آرمان اندیشه مطالعات بنیان دینی (اندیشکده راهبردی ادیان، فرق و مذاهب)
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ ف۴ / BP ۲۳۷
 رده بندی دیویی: ۲۹۷/۵۱
 شماره کتابشناسی: ۳۰۸۷۷۵۶

موسسه مطالعات بنیان دینی

(اندیشکده راهبردی ادیان، فرق و مذاهب)

قم، بلوار شهید احمد کرمی، کوچه ۲۱، پلاک ۱۶

تلفن: ۰۲۵-۳۲۷۰۷۰۰۹، ۰۹۱۰۰۱۱۳۵۹۵

فرق و مذاهب کلامی اهل سنت

مهدی فرمانیان	تألیف:
مولف	ناشر:
محبوب محسنی	صفحه آرا:
کمال الملک	چاپ و صحافی:
سید محمد موسوی	ناظر چاپ:
اول - پاییز ۹۳	نوبت چاپ:
جلد ۱۰۰۰	تیراژ:
۱۱۰۰۰ تومان	قیمت:
۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۲۳۴۸-۳	شابک:

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم اساسی

۱۵	اسلام چیست؟
۲۰	مفهوم اهل سنت
۲۰	تاریخ پیدایش لفظ اهل سنت
۲۴	واژه ملل و نحل
۲۵	واژه فرق و مذاهب
۲۵	واژه مکتب و مقاله
۲۶	علل و عوامل فرقه گرایی
۲۷	۱. اختلاف افکار و سلايق مسلمانان
۲۷	۲. زمینه‌ها، اهداف و تحولات سیاسی اجتماعی
۲۷	۳. اختلاف پذیری قرآن و تفاوت برداشت از متون کتاب و سنت
۲۸	۴. روابط و تعامل فرهنگی، اجتماعی با غیرمسلمانان
۲۹	مهم‌ترین منابع فرقه شناسی
۳۵	حدیث افتراق

فصل دوم: فرقه‌های نخستین

۴۱	عثمانیه
۴۱	تاریخ پیدایش
۴۵	خوارج
۴۵	پیدایش خوارج
۴۵	خوارج پس از نهروان
۴۶	عقاید خوارج اولیه
۴۷	فرق خوارج

۵۲	اعتقادات اباضیه
۵۵	مرجئه
۵۵	تاریخ پیدایش
۵۸	مرجئه در روایات شیعه
۵۹	قدریه
۵۹	تاریخ پیدایش
۶۰	معبد جهنی پیشوای قدریه بصره
۶۱	غیلان دمشقی پیشوای قدریه شام
۶۱	قدریه در روایات شیعه
۶۳	جهمیه
۶۳	تاریخ پیدایش
۶۵	عقاید جهمیه

فصل سوم: فرقه‌های بزرگ اهل سنت

۶۹	معتزله
۶۹	تاریخ پیدایش
۷۰	تاریخ تطور معتزله
۷۵	بزرگان معتزله
۷۹	روش فکری معتزله
۸۰	اصول خمسه معتزله
۸۸	امامت و خلافت در نگاه معتزلیان
۸۹	اصحاب حدیث
۸۹	تاریخ پیدایش
۹۲	تاریخ تطور اصحاب حدیث در طول تاریخ
۹۴	نظام‌مندی عقاید اصحاب حدیث
۹۵	مبانی فکری احمد بن حنبل
۹۷	اصحاب حدیث بعد از احمد بن حنبل
۹۸	بزرگان اصحاب حدیث
۱۰۵	اشاعره
۱۰۵	تاریخ پیدایش
۱۰۸	تاریخ گسترش اشاعره
۱۱۲	بزرگان اشاعره

۱۲۱		روش فکری اشاعره
۱۲۴		عقاید و باورهای اشاعره
۱۲۳		ماتریدیه
۱۳۳		تاریخ پیدایش
۱۳۵		چرا نامی از ماتریدیه در آثار ملل و نحل نیست؟
۱۳۶		تاریخ گسترش ماتریدیه
۱۴۱		بزرگان ماتریدیه
۱۴۴		معرفت‌شناسی
۱۴۵		تعریف ایمان
۱۴۶		براهین خداشناسی
۱۴۷		توحید
۱۴۷		صفات الهی
۱۴۸		صفات ذات و صفات فعل
۱۵۰		صفات خبری
۱۵۰		کلام خدا
۱۵۱		خلق و کسب
۱۵۲		نبوت
۱۵۲		معیارهای پذیرش ادعای نبوت
۱۵۲		نبوت خاصه
۱۵۳		امامت
۱۵۴		معاد

فصل چهارم: سلفیه در جهان معاصر

۱۵۹		سلفیه
۱۵۹		تاریخ پیدایش
۱۶۰		عقاید ابن تیمیه
۱۶۵		مفهوم سلفیه در عصر حاضر
۱۶۷		گرایش‌های فکری سلفیه در جهان معاصر
۱۶۷		تاریخ پیدایش
۱۷۰		سلفیه وهابی تکفیری در عربستان
۱۷۱		جریان زیدیه سلفی اعتدالی
۱۷۲		ابن‌الوزیر

۱۷۳	ابن‌الامیر
۱۷۴	شوکانی
۱۷۶	سلفیه در شبه‌قاره هند
۱۷۷	مدرسه دارالعلوم دیوبند
۱۷۹	سازمان تبلیغی جماعت
۱۸۰	دیوبندیه و رابطه‌اش با وهابیت
۱۸۱	سلفیه در شمال آفریقا
۱۸۲	اخون‌المسلمین و گسترش سلفی‌گری اعتدالی و افراطی در شمال آفریقا
۱۸۵	احزاب و گروه‌های سلفی شمال آفریقا
۱۸۹	وهابیت
۱۸۹	مرحله اول حکومت آل سعود
۱۹۰	وهابیت بعد از محمد بن عبدالوهاب
۱۹۱	مرحله دوم حکومت آل سعود بر عربستان
۱۹۲	وهابیت در عصر کنونی
۱۹۳	عقاید وهابیت
۱۹۷	دیوبندیّه
۱۹۷	مقدمه
۱۹۸	دیوبندیّه
۱۹۹	سازمان جماعة التبلیغ
۲۰۰	عقاید دیوبندیّه
۲۰۲	کتابنامه

پیشگفتار

در قرن هفتم میلادی خاتم رسولان در مکه ظهور کرد و ندای توحید و رسالت خویش را به جهانیان عرضه داشت. آیین او ساده و سهل بود. ایشان می‌فرمود: قولوا لا اله الا الله تفلحوا. انسان‌های پاک سرشت به او ایمان آوردند و با جان و مال از دین حق دفاع کردند. پیامبر اسلام به مدینه هجرت کرد و فصل جدیدی در روابط مسلمانان با دیگران گشوده شد. پیشرفت اسلام چشم‌ها را خیره کرد اما چالش‌ها هم نمود یافت و اختلافات بروز کرد. اولین اختلاف بر سر جانشینی پیامبر به وجود آمد که موجب پیدایش دو فرقه شیعه و سنی گردید.

در نیمه نخست قرن اول به دلیل بروز أحداث، دو گرایش عثمانی - علوی پدیدار شد و در جنگ صفین از دل علویان، فرقه خوارج بیرون آمد. خوارج نخستین، معتقد بودند مرتکب گناه کبیره کافر و از دایره اسلام خارج است. آنانی که دیگران را از دایره اسلام خارج کردند، خیلی زود از سوی دیگران از دایره اسلام خارج شدند و خوارج نام گرفتند. بحث ایمان و کفر خیلی زود در میان مسلمانان به عنوان مهمترین موضوع اعتقادی مطرح گردید و این چنین فرقه‌ای دیگر به نام مرجئه تولد یافت. این گروه نقطه مقابل خوارج بودند و معتقد بودند همه کسانی که شهادتین را بر زبان جاری کرده‌اند مومن‌اند. بنابراین افراط خوارج موجب ایجاد فرقه تغریطی مرجئه گردید.

از طرف دیگر امویان با تاکید بر جبر و قضا و قدر الهی به توجیه ظلم و فساد خود پرداخته و خلافت خود را مورد تایید خداوند معرفی می‌کردند، لذا هنوز قرن اول به پایان نرسیده موضوع جبر و اختیار از مباحث روز جهان اسلام گردید و دو فرقه قدریه و جهمیه ظهور یافتند که مهمترین مسئله مطرح شده از سوی آنان موضوع اختیار انسان بود. قدریه طرفدار اختیار انسان و جهمیه مدافع جبر گردید. بنابراین در قرن اول هجری مذاهب مختلفی به وجود آمدند که خود زمینه‌ساز فرقه‌های بعدی گردیدند.

قرن دوم، قرن تحولات فکری عظیم در جهان اسلام است. از دل تفکرات قدریه، معتزله زاییده شد که خود سر منشا ایجاد فرقه‌های بعدی شد. معتزله عقل‌گراترین فرقه از مذاهب

اهل سنت است که از ابتدای قرن دوم هجری تا قرن هفتم حضور پر رنگی در عرصه تفکر عقلی و دفاع عقلانی از آموزه‌های دینی داشتند که با حمله مغول به جهان اسلام از بین رفتند. اگر معتزله جانب عقل را گرفتند در مقابل اصحاب حدیث اهل سنت عقل را از اعتبار انداخته و برای عقل در فهم مسائل دینی ارزشی قائل نیستند.

اصحاب حدیث که در ابتدا با عنوان اصحاب اثر از آنان یاد می‌شد جریان نص‌گرا و اثر‌گرای اهل سنت است که بعدها توانست خود را به عنوان جریان اصیل اهل سنت مطرح سازد و جریان رقیب (جریان عقل‌گرا) یعنی معتزله را از میدان بیرون کند و برچسب بدعت‌گزار را بر پیشانی آن حک کند. اکثر رقیب به اتفاق حنابله، نیمی از مالکیان، برخی از شافعیان و کمی از حنفیان در سلک اصحاب حدیث جای می‌گیرند ولی هیچ‌گاه در طول تاریخ اکثریت اهل سنت را تشکیل نداده و همیشه در اقلیت بوده‌اند. نویسندگان صحاح سه‌ا اهل سنت و روسای فقه‌های هم‌نوا (مالکی، شافعی و حنبلی) در این طیف جای می‌گیرند.

نص‌گرایی همراه با ظاهرگرایی شدید اصحاب حدیث از یک سو و عقل‌گرایی همراه با تاویل‌گرایی شدید معتزله از سوی دیگر منازعات فراوانی آفرید و هر کدام دیگری را متهم به کج‌اندیشی و تفکر خود را راست کیش معرفی کرد. نزاع‌ها بالا گرفت، لذا عده‌ای از اندیشمندان مسلمان در پی راه و چاره برآمدند و راه میانه پیشه کردند. از پیشقراولان این روش ابن‌کلاب بود که در قرن سوم می‌زیست و نظریات جدیدی در حل مسائل دینی ارائه داد. در این میان دو نفر از بقیه جلو افتادند و مکاتبی ساختند که توانستند تا به امروز اکثریت اهل سنت را با خود همراه سازند. این دو نفر کسانی نبودند مگر ابوالحسن اشعری و ابومنصور ماتریدی که هر دو در قرن چهارم می‌زیستند. اشعری در غرب و متن جهان اسلام یعنی بصره می‌زیست و مکتب اشاعره را با نگاه به آرای شافعی و ابن‌کلاب به وجود آورد و ماتریدی در حاشیه و شرق جهان اسلام یعنی در سمرقند می‌زیست و مکتب ماتریدی را با نگاه به آرای ابوحنیفه تاسیس کرد. این دو مکتب میانه توانستند در طول تاریخ، اکثریت جهان اسلام را با خود همراه سازند و افراطیون را به حاشیه راندند.

از دل تفکرات اصحاب حدیث، گرایشی جدید به نام سلفیه زاییده شد و اگر چه در ابتدا نظم‌ی نداشت اما به وسیله ابن‌تیمیه در قرن هشتم نظم جدیدی یافت و اجتهادات جدیدی نیز به آن اضافه شد و به عنوان عقیده سلف از سوی ابن‌تیمیه مطرح گردید که موجب تقدّم‌های فراوانی از سوی اهل سنت شد. سال‌ها خموشی بر افکار سلفیه سایه افکنده بود تا اینکه محمد بن عبدالوهاب در نجد ظهور کرد و تفکرات ابن‌تیمیه را با افراط هرچه تمام‌تر مطرح ساخت و موجبات تفرقه عظیم در جهان اسلام را فراهم

آورد. حمایت آل سعود از این تفکر، اوضاع جهان اسلام را پیچیده‌تر کرد و استعمار پیر انگلیس از این آب گل آلود ماهی خویش را صید نمود.

ضعف سیاسی - اجتماعی دولت‌های اسلامی و فقر و فلاکت جهان اسلام به گسترش این تفکر دامن زد و آنچه نباید اتفاق می‌افتاد، افتاد و جهان اسلام گرایش به سلف را تنها راه نجات خویش یافت و سلفیه در اهل سنت جای پای خود را محکم‌تر ساخت و به شبه قاره هند و شمال آفریقا وارد شد؛ جایی که قرن‌ها از آن اشاعره و ماتریدیه بود. یعنی برخی از حنفیان عقل‌گرا از عقل دست کشیده و نص‌گرا شدند و عده‌ای از شافعیان اشعری مسلک به سلفیان پیوستند.

امروزه جهان اسلام دستخوش تحولات عظیم و در حال رفتن به سوی ناکجا آباد است، بنابراین نباید با رفتارمان این رفتن را سرعت بخشیم و در مقابل تندروی‌های آنان تندرو شویم، بلکه باید با ظرافت تمام یادآور شویم که اسلام گوینده لا اله الا الله را محترم دانسته و حافظ جان و مال و ناموس آن گشته است.

اگرچه در دو دهه گذشته کتاب‌ها و مقاله‌های زیادی از نوع تألیف یا ترجمه، درباره مذاهب اسلامی به زبان فارسی نگاشته شده است اما هر کدام ویژگی‌ها و ضعف‌های خود را دارا هستند. کتاب *فرق و مذاهب کلامی*، تألیف استاد علی ربانی گلیایگانی؛ *تاریخ اندیشه‌های کلامی در اسلام* نوشته عبدالرحمن بدوی (ترجمه دکتر حسین صابری)؛ *آشنایی با فرق و مذاهب*، نگاشته دکتر رضا برنجکار؛ *تاریخ فرق اسلامی*، تألیف دکتر حسین صابری؛ *فلسفه و کلام اسلامی*، نوشته موتنگمیری وات (ترجمه ابوالفضل عزتی) و... از مهم‌ترین کتب موجود در این زمینه می‌باشند که تمامی آنها قابل استفاده می‌باشند.

کتاب حاضر در باب فرق و مذاهب کلامی اهل سنت به معنای اعم است که در این مجموعه به تمامی فرقی که شیخین را به عنوان خلیفه پیامبر پذیرفته‌اند، اطلاق اهل سنت شده است، اگرچه خود اهل سنت برخی از این فرق را از اهل سنت نمی‌دانند. در این اثر ابتدا به کلیات پرداخته‌ایم و مفهوم اهل سنت، فرق و مذاهب، علل و عوامل فرقه‌گرایی و حدیث افتراق را توضیح داده و در ادامه فرق نخستین یعنی فرقه‌هایی که در قرن اول هجری به وجود آمده‌اند را بیان کرده‌ایم. سپس از اصحاب حدیث، اشاعره، ماتریدیه و سلفیان به عنوان مهم‌ترین مذاهب کلامی اهل سنت در این اثر بحث شده است. در پایان نکاتی درباره دیوبندیه - مذهب اهل سنت سیستان و بلوچستان ایران - آمده است.

و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین

مهدی فرمانیان

رئیس موسسه مطالعات بنیان دینی

(اندیشکده راهبردی ادیان، فرق و مذاهب)